

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології**

Прокопчук Олександра Володимирівна

«ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ»

спеціальність 053 «Психологія»

РЕФЕРАТ

магістерської роботи
за освітньо-професійною програмою «Психологія»

Науковий керівник: *кандидат
психологічних наук, доцент
кафедри психології Гриньова Н.В.*

Умань – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ БУЛІНГУ В ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Основні підходи до визначення насильства та особливості його проявів в освітньому середовищі

1.2. Основні підходи до розуміння булінгу в учнівському колективі

1.3. Особистісні характеристики учасників булінгу в освітньому середовищі

1.4. Причини і наслідки булінгу в шкільному колективі

Висновки до першого розділу

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК УЧАСНИКІВ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОЇ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Методи і методики дослідження

2.2. Результати вивчення уявлень учнів і вчителів про ситуацію булінгу в шкільному колективі

2.3. Результати дослідження психологічних характеристик учасників булінгу в освітньому середовищі

2.4. Практичні рекомендації щодо запобігання ситуації булінгу в учнівському колективі

Висновки до другого розділу

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В даний час проблема насильства в освітньому середовищі стає все більш актуальною. Передумовою будь-якого насильства є відсутність поваги до особистості. Повноцінний розвиток і реалізація індивідуального потенціалу людини в школі можливі тільки в певних умовах. Центральне місце серед них належить якості міжособистісного спілкування і психологічної безпеки в освітньому середовищі. Сучасний життєвий контекст не виключає явища насильства з процесів навчання і виховання. У зв'язку з цим необхідно досліджувати сам феномен насильства в освітньому середовищі, його витoki, форми і причини, у зв'язку з тим, що воно здатне руйнувати безпеку освітнього середовища і негативним чином позначатися на побудові міжособистісних відносин між суб'єктами освітнього процесу та розвитку особистості того, хто навчається.

Особливо актуально дослідження впливу насильства на особистість в ранньому юнацькому віці, коли образ Я, як продукт самосвідомості, проходить важливий етап розвитку. Отже, в цей віковий період вплив будь-якого виду насильства накладає на особистість свій відбиток. Оскільки рання юність характеризується такими особливостями як прагнення до особистісного зростання, розбіжністю в ідеальному і реальному образі Я, неадекватним рівнем домагань, невизначеністю життєвих планів та ін., то будь-яка форма насильства над школярами створює можливість закріплення у самосвідомості негативних уявлень про себе (Т. Г. Волкова, З. У. Ільїна, О. С. Меньшикова, Ф. Райс і ін.).

Проблематика психології насильства являє собою велику область, найбільш інтенсивно розроблялася в світовій психології останню чверть століття (Д. Левінсон, Дж. Кобрин, Д. Фінкелхор, Д. Іванієк, К. Брон, Р. Ленг, А. Міллер, і ін.). Проблему насильства в освітньому середовищі на сучасному етапі розробляють такі дослідники як Л. С. Алексєєва, І. А. Баєва,

О. В. Бурмістрова, О. Ф. Биковська, О. М. Волкова, Т. Г. Волкова,
О. В. Гребьонкін, Н. О. Зінов'єва, Н. Ф. Михайлова, Д. Пстрогаї ін.

В рамках зарубіжної психології було дано визначення ситуації насильства щодо особистості в освітньому середовищі – булінг (шкільне цькування). Проблему булінгу за кордоном розробляли такі автори як Aroga С. М., Besag V., Hazier R., Kwak K., Lee С., Olweus D., Rigby K., Roland E., Slee P. T. і ін. У своїх публікаціях проблему булінгу розкривають також психологи Ачітаєва І. Б., Вишневська В. І., Глазман О., Кон І. С., Кутузова Д. А., Маланцева О., Стрельбицька А. А., Файнштейн Є. І.

Як правило, в ситуаціях насильства в освітньому середовищі беруть участь постійні персонажі. Практично в кожному класі є учні, відрізняються якими-небудь особливостями, які стають жертвами знущань з боку однолітків. Дослідження булінгу серед учнів були проведені в багатьох країнах Європи. Аналіз сучасних зарубіжних робіт, присвячених проблемам булінгу в освітньому середовищі, показує необхідність глибокого і систематичного вивчення цього феномена. Однак звертає увагу факт дистанціювання школи і педагогів від проблеми шкільної цькування, а також недостатня обізнаність педагогів про причини і форми булінгу у взаєминах між школярами. Як правило, вчителі не представляють масштабів поширення проблеми і не знають, як боротися з цим явищем (Kalliotis P., Olweus D.).

Незважаючи на поширення булінгу в шкільних колективах, ми відзначаємо недолік наукових досліджень в нашій країні, які розкривають психологічну суть явища. Знання психологічних характеристик старшокласників, учасників булінгу в сучасному освітньому середовищі, необхідно для вдосконалення підходів до здійснення заходів щодо нівелювання та профілактики проявів булінгу у взаєминах між учнями.

Метою дослідження є вивчення психологічних характеристик старшокласників, учасників булінгу в освітньому середовищі, і розробка на їх основі практичних рекомендацій запобігання ситуації булінгу, оптимізації взаємовідносин суб'єктів освітнього процесу.

Завдання:

1. Провести аналіз теоретичних і емпіричних досліджень, присвячених проблемам насильства і булінгу в освітньому середовищі.
2. Визначити уявлення учнів і вчителів про ситуацію булінгу в освітньому середовищі і встановити їх відмінності.
3. Вивчити психологічні характеристики старшокласників, учасників булінгу в освітньому середовищі.
4. Розробити рекомендації педагогам і психологам по запобігання ситуації булінгу в шкільному колективі.

Об'єкт дослідження – старшокласники, учасники булінгу в шкільному колективі.

Предмет дослідження – психологічні особливості старшокласників, учасників булінгу в освітньому середовищі.

Методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження.
2. Емпіричні методи дослідження: адаптований опитувальник «Ситуація булінгу в школі», методика «Опитувальник самовідношення» В. В. Століна і М. Г. Панталеєва, методика «Проблемна анкета» Seifge-Krenke, частина 1 (адаптація Л. А. Регущ), методика «Шкала соціально-психологічної адаптованості» К. Роджерса і Р. Даймонда в адаптації А. К. Осницького, методика діагностики стану агресії А. Басса, А. Дарки, методика «Опитувальник структури темпераменту» В. М. Русалова, методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттела.

Теоретичне значення роботи. Встановлено нові теоретичні та емпіричні факти, що характеризують освітнє середовище з наявністю булінгу. Розкрито показники булінгу в освітньому середовищі: тривалість і систематичність, фізичне/психологічне насильство, скоєне в групі/індивідуально, спрямованість на психологічно/фізично більш слабого індивіда. Вивчено уявлення про ситуацію булінгу в освітньому середовищі старшокласників і вчителів – уявлення про об'єкти булінгу, частоту впливу та участі в булінгу,

форми булінгу, особливості поведінки учасників в булінгу, методи боротьби з булінгом. Виявлено, що психологічні характеристики старшокласників, учасників булінгу, відрізняються за показниками самовідношення, проблемних переживань, адаптованості, ворожості-агресивності, темпераменту, суб'єктивного контролю.

Практичне значення роботи. Результати дослідження збагачують напрямки роботи з учасниками булінгу в освітньому середовищі (з опорою на показники булінгу, його причини та форми прояву, психологічні характеристики учасників булінгу в освітньому середовищі і наслідки булінгу). Виявлені особливості старшокласників, учасників булінгу в освітньому середовищі, дозволяють більш повно охарактеризувати «жертв» булінгу і «кривдників» в педагогічній, віковій, соціальній психології, психології особистості, що створює основу для створення відповідних корекційних програм.

Отримані в ході дослідження дані дозволили розробити практичні рекомендації щодо запобігання ситуації булінгу в освітньому закладі. Для вчителів і психологів освіти, що беруть участь в освітньому процесі, з'являється можливість здійснення якісної оцінки і моніторингу ситуації у в освітньому закладі.

Експериментальна база. Емпіричним об'єктом дослідження виступили 72 учні 10–11 класів та їх вчителі закладу середньої освіти №30 м. Вінниця.

Апробація дослідження. Результати дослідження було висвітлено й обговорено на: 1. ІХ-тій Всеукраїнській науковій Інтернет-конференції «Наукові психологічні дослідження і розробки молодих вчених» (29-30 жовтня 2020 р., Умань); 2. Всеукраїнській студентській науково-практичній онлайн-конференції «Актуальні проблеми соціальної роботи, педагогіки та психології в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» (25 листопада 2020 р., Умань); 3. ІV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (10-11

грудня 2020 р., Вінниця); 4. VI-тій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінг» (8–9 квітня 2021 року, Умань); 5. Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Теорія та практика психокорекції особистості» (18 березня 2021 року, м. Умань).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 3 публікаціях:

1. Прокопчук О.В. Проблема насильства в школі. *Наукові психологічні дослідження і розробки молодих вчених* : збірник матеріалів IX-тої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції, 29-30 жовтня 2020 р. / гол. ред. Сафін О.Д. Умань. С. 148–150.
2. Прокопчук О.В. Корекція причин і наслідків булінгу в освітньому середовищі. *Теорія та практика психокорекції особистості* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. / МОН України, Уманський держ. пед. унт імені Павла Тичини ; [голов. ред.: Сафін О. Д. ; редкол: Вахоцька І. О., Дудник О. А., Якимчук І. П]. Умань, 2021. С. 108–110.
3. Прокопчук О.В. Насильство як психологічно-соціальна проблема. *Сучасні тренінгові технології для розвитку особистості: еко-тренінг* [збірник тез доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції]. Відп. ред. В.Л. Зливков, Н.А. Харченко, С.О. Лукомська. Умань-Київ: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2021. С. 69–70.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, 2 додатків, містить 9 таблиць.

Висновки. Мета нашої роботи полягала у вивченні психологічних характеристик старшокласників, учасників булінгу в освітньому середовищі, а також розробці на їх основі практичних рекомендацій щодо запобігання ситуації булінгу в освітньому середовищі.

Нами було встановлено ряд протиріч, в тому числі між стрімким поширенням ситуації булінгу в школах і недоліком систематизованих даних про це явище, що розкривають його сутність, структуру і психологічні

особливості учасників, недоліком заходів спрямованих на нівелювання деструктивних форм взаємодії між суб'єктами освітнього процесу, що і визначило мету нашого дослідження.

Теоретичний аналіз проблеми булінгу в освітньому середовищі показав недостатню розробленість даної проблеми в нашій країні. Найбільший інтерес до цієї проблеми проявили зарубіжні автори, які сходяться на думці, що булінг – це тривале фізичне і психологічне насильство здійснюване людиною або групою в відношенні людини, яка не здатна захистити себе в даній ситуації.

За результатами теоретичного огляду проблем булінгу в освітньому середовищі ми обґрунтували гіпотезу про те, що прийняття старшокласниками ролі «жертви» або «кривдника» в ситуації булінгу пов'язане з індивідуально-психологічними особливостями старшокласників.

В процесі реалізації мети і завдань дослідження нами були виділені групи старшокласників, учасників булінгу в освітньому середовищі, які за критерієм частоти участі і ролі в булінгу були розділені на «жертв» і «кривдників», що в подальшому дозволило вивчити їх психологічні характеристики і особливості життєстійкості.

Експериментально доведено, що булінг має місце в системі міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі. Визначено, що уявлення учнів і вчителів, як суб'єктів освітнього процесу, про ситуацію булінгу в освітньому середовищі мають ряд відмінностей, які, перш за все, стосуються форм і причин булінгу. Серед вчителів переважає думка, що домінуючими формами булінгу є фізичні дії, плітки і приниження, а причинами булінгу стають особливості зовнішності, соціальний статус і конфліктність учня.

У той же час ми з'ясували, що учні основними формами булінгу називають приниження, плітки, інтриги, погрози, а причинами булінгу вказували ігнорування, «доноси» вчителю про інших учнів.

При вивченні таких психологічних характеристик як само відношення, проблемні переживання, соціально-психологічна адаптованість,

суб'єктивний контроль, ворожість-агресивність, темперамент, особистісний адаптаційний потенціал і ряду особистісних рис ми встановили відмінності в їх розвитку у старшокласників «жертв» і «кривдників».

Перспективними напрямками подальшого дослідження проблеми є: вивчення психологічних характеристик не тільки «жертв» і «кривдників» в різних вікових категоріях, соціальних аспектах, а й «свідків»; вивчення мотиваційних, ціннісних особливостей учасників булінгу; дослідження кібербулінгу (булінг у всесвітній мережі Інтернет).